

PRÁVNÍ MONOGRAFIE

Svěřenské fondy

Institut
pro uchování a převody
rodinného majetku

BARBORA BEDNAŘÍKOVÁ

Wolters Kluwer
Česká republika

Vzor citace: BEDNAŘÍKOVÁ, B. *Svěřenské fondy. Institut pro uchování a převody rodinného majetku*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2012. 196 s.

Právní stav publikace je ke dni 31. 7. 2012.

Lektoroval JUDr. PhDr. Stanislav Balík

© JUDr. Barbora Bednaříková, 2012

ISBN 978-80-7357-938-8 (brož.)

ISBN 978-80-7357-939-5 (e-pub)

Obsah

Použité zkratky	VII
O autorce	VIII
Úvod	IX
Kapitola 1: Římský fideikomis pro uchování a převody majetku	1
1.1 Počátky fideikomisu v antickém Římě	1
1.2 Fideikomis v Corpus Iuris Civilis a porovnání s klasickým obdobím	11
1.3 Fideikomisární substituce a rodinný fideikomis v justiniánské úpravě	18
Kapitola 2: Vývoj svěřenství v českých zemích do roku 1918	23
2.1 Rodový majetek a svěřenství ve starém českém právu	23
2.2 Rodinný fideikomis v českých zemích	31
2.3 Úprava svěřenství po zavedení AGBG v roce 1811	55
Kapitola 3: Zrušení institutu svěřenství v Československu po roce 1918	72
3.1 Zrušení rodinných svěřenství zákonem č. 179/1924 Sb. a svěřenského náhradnictví zákonem č. 40/1964 Sb.	72
3.2 Příklady vývoje vybraných svěřenství po roce 1918	88
Kapitola 4: Anglosaský trust	101
4.1 Vznik anglosaského trustu	101
4.2 Anglosaský trust a kontinentální svěřenství	109
Kapitola 5: Svěřenský fond v novém občanském zákoníku	117
5.1 Úprava trustu v Civil Code of Quebec z roku 1994	117
5.2 Svěřenský fond v zákoně č. 89/2012 Sb.	122
5.2.1 K pododdílu 1: svěřenský fond a jeho vznik (§ 1448 až 1452)	123
5.2.2 K pododdílu 2: správa svěřenského fondu (§ 1453 až 1456)	136
5.2.3 K pododdílu 3: obmyšlený (§ 1457 až 1462)	140
5.2.4 K pododdílu 4: dohled nad správou svěřenského fondu (§ 1463 až 1467)	143

5.2.5	K pododdílu 5: změny svěřenského fondu (§ 1468 až 1470)	145
5.2.6	K pododdílu 6: zánik svěřenského fondu (§ 1471 až 1474)	147
5.3	Příklady užití svěřenského fondu a trustu pro uchování, správu a převody rodinného majetku	152
Závěr		170
Summary		172
Seznam použité literatury a pramenů		175
Věcný rejstřík		179

Použité zkratky

AGBG	zákon č. 946/1811 Sb. z. s., obecný zákoník občanský
CCQ	Civil Code of Quebec
n. o. z.	zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník
SC	senatusconsultum

O autorce

Barbora Bednaříková (* 1986) ukončila Západočeskou univerzitu v Plzni v roce 2010, doktorem práv se stala v roce 2011. Před praxí v advokátní kanceláři v Praze absolvovala zahraniční stáže u advokátní společnosti Pillsbury Winthrop Shaw Pittman LLP ve Washingtonu, D.C., a u španělské advokátní kanceláře specializující se na oblast nemovitostí a jejich správu. Zabývá se historií a fungováním angloamerických trustů a nyní se zaměřuje na svěřenské fondy a jejich možné využití v našich podmínkách.

Úvod

Dne 22. března 2012 vstoupil v platnost zákon č. 89/2012 Sb., nový občanský zákoník, který nabývá účinnosti dne 1. ledna 2014 a nahradí současně platný občanský zákoník z roku 1964 (zák. č. 40/1964 Sb.).

Přijatý nový občanský zákoník připravovala z pověření ministra spravedlnosti rekodifikační komise vedená prof. Dr. JUDr. Karlem Eliášem z Právnické fakulty ZČU v Plzni, která završila dlouholetou práci významných českých právníků na rekodifikaci civilního práva tak, aby odráželo nové společenské podmínky, které se v České republice vytvořily po roce 1989. Odborné ani laické veřejnosti jistě neušlo, že nový občanský zákoník zavádí i některé nové instituty, které současně platné právo nezná, a mezi ně patří i svěrenský fond a nová celková úprava správy cizího majetku.

Uzákoněná podoba svěrenského fondu a správy cizího majetku je sice v našich současných podmínkách nová, z hlediska dlouhodobého vývoje se však jedná spíše o staronový instrument, který je moderním ekvivalentem různých historických forem svěrenství.

Pod obecným pojmem svěrenství v této práci rozumíme takový vztah, kdy v principu jedna osoba svěří svůj určitý majetek druhé osobě ve prospěch osoby třetí. Tento obecný vztah byl v nejrůznějších podobách a formách používán už od doby původního římského institutu fideikomis (latinsky *fideicommissum* neboli „svěrenství“ od *fidei committo*, tedy „důvěře svěřuji“) v kontinentálním právu a institutu trust (anglicky *trust*, tedy „důvěra“, „svěřit“, „svěrenství“) v angloamerickém právním systému. Různé podoby svěrenství byly součástí právního uspořádání vztahů na území současné České republiky od středověku až do úplného zrušení *svěreneckého náhradnictví*, tedy fideikomisární substituce, současně platným občanským zákoníkem v roce 1964 a po celé dlouhé období byly hojně používány pro uchování, převody a správu rodinného majetku.

Obdobné formy svěrenství a zejména různé podoby anglosaského trustu jsou dlouhodobě naprosto běžné a velmi často používané ve většině států současného západního světa s právním systémem založeným na kontinentálním, resp. na angloamerickém právu, kde slouží klientům pro zajištění mezigeneračního přenosu majetku či uchování jeho celistvosti nebo jeho vyčlenění k určitým soukromým nebo veřejně prospěšným účelům.

Předkládané dílo podává systematický přehled vývoje různých podob svěrenství a jejich použití pro dlouhodobé uchování, správu a převody zejména

rodinných majetků a přináší výklad hlavních rysů přijaté úpravy správy cizího majetku a zejména svěrenských fondů v novém občanském zákoníku s ohledem na jejich možné využití v našich podmínkách poté, až vstoupí v účinnost.

Zpočátku shrneme podmínky a okolnosti vzniku původní podoby fideikomisů v antickém Římě, jehož latinský název již sám napovídá, že šlo o nástroj, kterým zůstavitel vybrané osobě svěřil určitý majetek ve prospěch třetí osoby, které má tento svěřený majetek po splnění určitých podmínek nebo v určitém čase vydat. Poté navážeme popisem vývoje tohoto institutu v klasickém období a přejdeme ke změnám, kterými fideikomisy prošel za císaře Justiniána, a možnostem jeho využití pro uchování a převody rodinného majetku v podobě, která přetrvala až do začátku novověku.

Dále budeme věnovat pozornost vzniku a vývoji svěrenství v Českém království a zejména pak jeho nejvíce rozšířené podobě rodinného svěrenství. Shrňme charakteristiku rodinného fideikomisů španělského typu v období jeho recepce v českých zemích po třicetileté válce a seznámíme se s jeho vývojem v kontinentálním právním systému v dalším období. Soustředíme se zejména na úpravu rodinného fideikomisů a fideikomisární substituce v obecném občanském zákoníku z roku 1811 a v dalších úpravách v průběhu trvání monarchie a přiblížíme si použití tohoto institutu pro uchování rodinného majetku na několika konkrétních příkladech v průběhu dvou až tří století.

Poté navážeme vývojem svěrenství v období po založení Československé republiky, zaměříme se na zrušení rodinných fideikomisů v roce 1924 jak z pohledu předmětného zrušujícího zákona, tak i na příkladech dopadů zrušení na vybraná rodinná svěrenství. Následuje úprava fideikomisární substituce do jejího zrušení dosud platným občanským zákoníkem v roce 1964 a její projevy při aplikaci restitučního zákona až do současné doby.

V další části stručně shrneme vznik institutu trust v anglosaském právním prostředí a jeho použití pro uchování majetku v rodině. Poté uvedeme současně platnou podobu anglosaského trustu integrovaného do kontinentálního civilního práva v *Civil Code of Quebec* v kanadské provincii Quebec z roku 1994, která je přímou předlohou pro přijatou úpravu správy cizího majetku a svěrenských fondů v novém občanském zákoníku.

Návazně na to se soustředíme na výklad hlavních rysů institutu svěrenského fondu v České republice a doplníme je některými zkušenostmi z dosavadního používání tohoto institutu v Quebecu, které by mohly být určitým vodítkem pro praktické použití nově zaváděného institutu svěrenského fondu a obecněji i správy cizího majetku v naší zemi.

Po téměř padesáti letech od zrušení fideikomisární substituce současně platným občanským zákoníkem v roce 1964, kdy se již několik generací českých právníků s institutem fideikomisů či svěrenství v praktické aplikaci práva téměř

nesetkalo, se tedy institut svěřenství do českého právního řádu opět vrací, a to v modernizované podobě svěřenského fondu.

Toto dílo lze považovat za úvod do problematiky svěřenských fondů po poměrně dlouhém přerušení historické povědomosti o institutu svěřenství u nás a domnívám se, že může přispět k obnovení znalostí o jeho vzniku, vývoji a použití, a tím i k lepšímu pochopení nově zaváděného svěřenského fondu pro správu, uchování a převody rodinného majetku i pro další soukromé a veřejně prospěšné účely v souvislosti s aktuálními potřebami dnešní společnosti.

KAPITOLA 1

Římský fideikomis pro uchování a převody majetku

1.1 Počátky fideikomisu v antickém Římě

Vznik institutu fideikomis neboli svěřenství ve starém Římě neoddělitelně souvisí s postupným vývojem dědického práva a s možnostmi, které poskytovalo římským občanům, členům jejich rodin i širšímu okruhu osob kolem zůstavitele. Četná omezení římského dědického práva v praktickém životě vedla k tomu, že se římsští občané snažili nalézt způsob, jak naplnit i své jiné zájmy v oblasti předávání majetku. Tato situace pak vedla k vývoji principů fideikomisu, který se postupně vyvinul v nový alternativní institut rozšiřující možnosti občanů ošetřit za svého života předání majetku po smrti.

Dědická soustava byla poprvé zakotvena v Zákoně dvanácti desek, což byl první známý písemný záznam římských zákonů z roku 450 př. n. l. Tyto záznamy potvrzují, že již od 5. století př. n. l. se mohl každý římský občan domáhat svého dědického podílu žalobou.

K přechodu dědictví docházelo po smrti zůstavitele, bylo ale nejprve nutné podle určitých pravidel stanovit dědickou poslušnost neboli určení osoby nebo osob, na které přejdou veškerá majetková práva po zůstaviteli. Kdo se stane dědicem, ústřední postavou celého dění, bylo možno určit dvěma způsoby. Právní normy, ať již obyčejové, či psané, určovaly dědickou poslušnost intestátní, určenou zákonem, a testamentární, vycházející ze závěti.¹

V případě, že osoba zemřela bez zanechání závěti, ve které by určila své dědice, nastupovala poslušnost intestátní neboli způsob rozdělení dědictví po zemřelé osobě byl určen zákonem. Dědic byl při intestátní poslušnosti k dědictví povolán již okamžikem smrti zůstavitele. Tento povoláný dědic musel být způsobilý stát se dědicem, zejména musel být římským občanem a splňovat další podmínky.

Zastavme se u toho, které osoby byly určeny jako zákonní dědicové. Nejstarší pravidla intestátní poslušnosti v Zákoně dvanácti desek určují dědice „vlastní“ (*heredes sui*), což bylo označení pro osoby, které byly pod zůstavitelovou mocí,

¹ Kincl, J., Urfus, V., Skřejpek, M. *Římské právo*. Praha: C. H. Beck, 1995, s. 266–267.

pokud zůstavitel byl *paterfamilias*, tedy otec neboli hlava určité rodiny. Tyto osoby se po smrti *paterfamilias* z jeho moci vymanily a stávaly se osobami *sui iuris*, tedy osobami svého práva. Zde se jedná hlavně o jeho syny a manželku, dále to mohli být vnuci nebo další příbuzní, kteří s ním žili v rodině. Tyto osoby byly dědici nutnými (*heredes necessarii*) a do dědictví vstupovaly automaticky již po smrti *paterfamilias*. Neměly však možnost dědictví odmítnout, což mohlo být v případě zadluženého majetku pro ně značně nevýhodné.²

Tento způsob dědění ze zákona nepostačoval k uspokojení potřeb občanů v rámci úprav jejich majetku do budoucna. Hledali jiné cesty, které by uvolnily striktní dědické zásady a daly prostor svobodné úvaze a samostatnému určení svých dědiců. Určité možnosti v tomto směru nabízel testament, který byl rovněž upraven v Zákoně dvanácti desek.

Hlavní výhoda testamentu oproti zákonné posloupnosti byla, že dávala možnost zůstaviteli neboli testátorovi, aby z okruhu svých zákonem vymezených dědiců vybral podle svého uvážení toho, kdo se měl stát novým majitelem jeho jmění. Také mohl jmenovat dědicem osobu, která stála úplně mimo okruh jeho zákonných dědiců, např. přítele. Pokud zůstavitel neměl žádného zákonného dědice, mohl řešit svou situaci využitím testamentu a tím zabránit tomu, aby veškerý jeho majetek přešel na stát.

Zůstavitel však mohl mít obavu, že jím určený dědic zemře dříve než on, dědictví odmítne nebo z jiného důvodu nebude schopen dědictví převzít. Pro tuto situaci mohl zůstavitel ustanovením v závěti určit náhradního dědice, pomocí určení tzv. obecné dědické substitute.³ V jeho kontrole tedy zůstalo, která další osoba bude dědit, kdo vstoupí na uvolněné místo po původním dědici. Význam dědické substitute tkvěl v tom, že uprázdněný podíl po jednom dědici nezvětšil podíl ostatním dědicům, ale přešel dědici jinému. Pro větší jistotu zůstavitel mohl určit i pořadí několika substitutů neboli náhradníků.

V pozdější době mohl zůstavitel k závěti připojit dovětek neboli *codicil*, který byl napsán na oddělené listině a sloužil k tomu, aby vůli vyjádřenou v jeho závěti dále vysvětlil, doplnil nebo ji pozměnil.⁴ Existence tohoto dovětku mohla být potvrzena závětí, která mohla být napsána i následně.

Dalším institutem, který byl již v dobách římské republiky hojně používán zůstaviteli pro předání části majetku po jejich smrti, byl institut *legatum*, tedy odkaz. Odkazem zůstavitel poskytl k tíži svého dědictví většinou konkrétní věc osobě, která nebyla jeho dědicem. Na tuto určenou osobu obdařenou odkazem se však vztahovaly stejné požadavky civilního práva jako na dědice.

² Kincl, J., Urfus, V., Skřejpek, M. *Římské právo*. Praha: C. H. Beck, 1995, s. 270–271.

³ Nicholas, B. *An Introduction to Roman Law*. Oxford: Oxford University Press, 1962, s. 258–259.

⁴ Bartošek, M. *Dějiny římského práva (ve třech fázích jeho vývoje)*. Praha: Academia, 1995, s. 171.

Nyní se musíme zmínit o tom, kdo vlastně měl oprávnění testament jako zaznamenání své poslední vůle zanechat. V prvé řadě každý testátor musel být dospělý římský občan či Latin, jinak byla závěť neplatná. Aktivní testamentární způsobilost musel mít zůstavitel v době pořízení závěti i v době své smrti. Aby se někdo mohl stát dědicem, musel též splňovat určité podmínky. Většina osob bez aktivní testamentární způsobilosti neměla ani testamentární způsobilost pasivní, tyto osoby tedy nemohly dědit.

U testamentu byla složitější situace v případě osob blíže neurčených (*personae incertae*). Tito dědici nebyli určeni vlastním jménem, ale pouhým popisem – např. první člověk, který přijde na pohřeb. Takové určení bylo možné, jen pouze týkalo-li se nejbližších pokrevních příbuzných zůstavitele. Za neurčité osoby byli též považováni pohrobci a právnické osoby. Postupem doby se však začaly objevovat úpravy, které umožnily dědit majetek i těmto skupinám.⁵

Dědění ze závěti dávalo tedy římským občanům oproti dědění podle zákona určité nové možnosti, ale i pro testamentární dědictví platila výrazná omezení vycházející z toho, že osoby dědiců musely odpovídat formálním požadavkům civilního práva. Pro úplné vyjádření svobodné vůle Římana na základě použití závěti byl nutný ještě další vývoj, k čemuž se dostaneme dále.

Dědické právo testamentární i intestátní se už od dob prvního písemného zakotvení v Zákoně dvanácti desek v rámci civilního práva neboli *ius civile* dále vyvíjelo. Některé zásady byly však určeny velice jednoduše a poměrně striktně a nebyly přizpůsobovány změnám ve společnosti a vývoji doby. V tomto období začalo právě z těchto důvodů vstupovat do formování oblasti dědického práva i právo prétorské.

Prétor byl nejvyšším správním úředníkem a podřízeným dvou volených konzulů, na které se roku 510 př. n. l. přenesla všechna oprávnění, která dříve vykonával král.

Vlivem toho následně došlo k oddělení dvojího typu dědické posloupnosti – civilní a prétorské. Tyto dva odlišné systémy posloupností se lišily pravidly a postupy při řešení problémů vznikajících při dědictví a určování dědiců.⁶ Navíc se dělily podvojně na intestátní a testamentární, protože obojího mohlo být použito jak v civilní, tak v prétorské posloupnosti. Prétorská posloupnost byla již od začátku výlučně používána jen pro přechod čistě majetkových práv, zatímco civilní posloupnost umožňovala i přechod některých práv a povinností mimomajetkové povahy (příkladem toho může být předání jistých náboženských povinností).

⁵ Kincl, J., Urfus, V., Skřejpek, M. *Římské právo*. Praha: C. H. Beck, 1995, s. 286.

⁶ Nicholas, B. *An Introduction to Roman Law*. Oxford: Oxford University Press, 1962, s. 243–245.

Dědic oprávněný podle civilní poslušnosti se mohl v případě sporu chránit žalobou nazývanou „*hereditatis petitio*“⁷ (v překladu „žádost o dědictví“). V přetorském systému též existovaly žaloby, které umožnily dědici dovolávat se ochrany u přetora. Tyto žaloby se opíraly o přetorské právo, ale byly vytvořeny podle civilních vzorů. Přetorský dědic mohl tedy prosadit své právo ve sporu proti komukoliv, a to i proti civilním dědicům. Pokud dědic své právo i v takovém sporu ubránil, stával se z něho dědic skutečný, přetorem i civilním právem potvrzený.

Dále přetorské právo při dědění podle zákonné poslušnosti již umožnilo „vlastním dědicům“ dědictví odmítnout, což dříve nebylo možné. Nově se také vedle příbuzenství po otcovské linii, tj. *agnatio*, přihlíželo k příbuzenství *cognatio*, což zahrnuje linie příbuzných pokrevně spřízněných s matkou.

K řešení situací v praktickém životě, které narážely na omezení daných *ius civile*, se paralelně začala vytvářet zprvu zcela neformální praxe, kdy zůstavitel řešil osud svého majetku po své smrti v podstatě svým přáním vyjádřeným v závěti. Tato a z ní vznikající konstrukce se začaly nazývat fideikomisem. Jeho podstata je vyjádřena už samotným původním latinským názvem *fideicommissum*, tedy něco, co je něčí poctivostí či věrností (*fidei*) svěřeno (*commissum*).⁸

Fideikomis vznikl jako naprosto neformální institut tím, že zůstavitel ve své závěti pověřil určitého dědice a vyjádřil přání, aby přesně popsaný majetek po smrti zůstavitele samostatně spravoval a užíval určitým způsobem a aby ho po splnění nějaké podmínky či po nějakém čase v nerozdělené podobě předal další osobě. Tímto však nebyl vytvořen žádný právní závazek a dědic nebyl pod žádným právním tlakem, aby přání zůstavitele skutečně splnil. Vše bylo zpočátku postaveno na osobní důvěře mezi dvěma aktéry, tedy zůstavitelem a dědicem, a efektivnost fungování celého institutu se odvíjela na základě víry zůstavitele ve spolehlivost a morální kvalitu vybrané osoby dědice, který měl po jeho smrti naplnit jeho přání a fideikomis uvést do života.

Je třeba zdůraznit, že v této souvislosti používaný římský pojem *heres*, tedy dědic, není nijak omezen na osoby, které byly skutečnými dědici podle *ius civile*, ale je u fideikomisů používán pro jakoukoliv osobu, které mohl testátor ve své závěti část majetku k účelu fideikomisů předat.

Fideikomis tedy nebyl součástí tehdejšího právního systému a nebyl veden v tradici civilního práva, a tudíž tím zároveň ani nebyl svázán četnými omezeními jako dědictví a legáta.⁹ U fideikomisů šlo pouze o neformální ústní či písemnou prosbu, aby dědic (*heres fiduciarius* neboli fiduciář nebo taky svěřenský správce) splnil nějaké přání ve prospěch třetí osoby (*fideicommissarius* neboli

⁷ Kincl, J., Urfus, V., Skřejpek, M. *Římské právo*. Praha: C. H. Beck, 1995, s. 269.

⁸ Tamtéž, s. 306.

⁹ Nicholas, B. *An Introduction to Roman Law*. Oxford: Oxford University Press, 1962, s. 267.

fideikomisař, jak je tento latinský termín přeložen do češtiny např. v práci *Římské právo* autorů Kincla, Urfuse a Skřejpka¹⁰). Podstatné zde je, že fideikomisařem přitom mohla být i osoba, která podle civilního práva nebyla způsobilá dědit po římském občanovi.

Hlavními důvody vzniku a dalšího rozvoje institutu fideikomis tedy bylo jednak to, že fideikomis umožnil převést majetek i na osoby nezpůsobilé dědit podle *ius civile*, a dále možnost jeho zřízení bez složitých formálních požadavků.

Prameny vzniku římského fideikomisů můžeme hledat v dřívějších institutech občanského práva, a to v *commendationes* nebo v tzv. mandátech.¹¹ Pro vysvětlení, *commendatio* umožnilo Římanovi na smrtelné posteli svěřit do péče např. příteli nějakou věc, kterou měl uchovávat. I zde byla založena pouze morální obligace tento požadavek splnit. Pozdější fideikomis šel v takto založeném vztahu mezi dvěma osobami ještě dále tím, že bylo možno této osobě u smrtelné postele předat nejen majetek, ale i určitý úkol, který měla vykonat vůči třetí osobě či osobám a týkal se tohoto majetku.

Vedle toho mandát byl, stejně jako fideikomis, požadavek na určité konání. Na rozdíl od fideikomisů ale mandát formoval zákonný závazek a mohl být učiněn pouze *inter vivos*, mezi živými, a v případě smrti jedné ze stran tento závazek zanikl. Nebylo tedy možné, aby mandant určil svému mandatáři, aby nějaký úkon, například převedení pozemku, udělal až po jeho smrti. Závazek vyplývající z fideikomisů, ať byl určen již za života zůstavitele, nebo zřízení závěti v případě jeho smrti, měl však vždy být vykonán až po smrti zůstavitele. Za pravděpodobný pramen fideikomisů lze tedy spíše pokládat *commendationes* s tím, že i u fideikomisů byl majetek svěřen určité osobě, ta ho však měla navíc převést na další osobu, i když právní závazek zde rovněž nevznikl.¹²

Postupem času nabylo užívání fideikomisů takového rozměru, že jeho podoba a vymahatelnost začala být upravována v právních dokumentech a byla dovršena až v kodifikacích císaře Justiniana v 6. století našeho letopočtu. Po celé toto období bylo na důvod vzniku fideikomisů nahlíženo podobně, jak uvádíme výše, i když poté prošel mnoha změnami a způsoby jeho užívání se značně rozšířily.

Fideikomis byl v římské době chápán převážně jako institut, který byl užitečný v situaci, kdy zůstavitel chtěl zanechat nějaký majetek osobám, které civilní právo neuznávalo jako dědice, nebo chtěl nakládání se svým majetkem po své smrti upravit způsobem, které civilní právo neznalo.

Například Gaius, jeden z významných římských juristů z poloviny 2. století n. l., ve svých pracích tvrdí, že fideikomis vznikl zejména proto, aby bylo

¹⁰ Kincl, J., Urfus, V., Skřejpek, M. *Římské právo*. Praha: C. H. Beck, 1995, s. 313.

¹¹ Johnston, D. *Roman Law of Trusts*. Oxford: Clarendon Press, 1988, s. 22–23.

¹² Tamtéž, s. 23.

umožněno cizincům (tzv. *peregrini*) a dalším osobám, o kterých bude pojednáno později, dědit po římských občanech. Jelikož vznik fideikomisu nebyl spojen s žádnými formálními požadavky, mohl být rovněž výhodně použit i ve prospěch osob, které se mohly stát dědici podle civilního práva, ale nebyl dostatek času, aby zůstavitel upravil svou vůli podle složitých formálních požadavků civilního práva.¹³ Později se objevily i další možnosti a účely použití fideikomisu, např. když úkol, o který byl dědic žádán, byl například opakující se úkon, který měl dědic pravidelně vykonávat. Anebo byl fideikomisem vyjádřen požadavek na *manumissio* otroků (tedy dědic měl zařídit jejich propuštění na svobodu).

Přestože pro vznik fideikomisu nebyly potřeba formální náležitosti a přesně dané formulace a věty vyžadované jinak civilním právem, časem se pro něj rovněž ustálily určité rozpoznávací znaky. Gaius ve svých Institucích, komentář II., odst. 249, výslovně uvádí: „*Verba autem utilia fideicommissorum haec recte maxime in usu esse videntur PETO, ROGO, VOLO, FIDEI COMMITTO; quae proinde firma singula sunt, atque si omnia in unum congesta sint*“¹⁴, což se dá přeložit jako: „Avšak vhodná slova nejčastěji pro fideikomisy právoplatně používaná jsou tato: ŽÁDÁM, PROSÍM, PŘEJI SI, VĚRNOSTI SVĚŘUJI, jež jsou platná samostatně, jakož i všechna ve spojení.“ Dále Gaius v následujícím odst. 250 stejného díla popisuje formulaci obvyklou pro založení fideikomisu, kterou lze uvést zkráceně takto: „*Titius heres esto, rogo te Titi ut hereditatem meam Seio restituas*“,“¹⁵ což je možné přeložit jako: „Titius budiž dědicem, prosím tě, Tite, abys mé dědictví vydal Seiovi“. Ve stejném odstavci pak jednoduše shrnuje i základní možnosti při ustavení fideikomisu takto: „*Liberum est vel sub condicione vel pure relinquere fideicommissa, vel ex die certa*“¹⁶, tedy „je volné zůstavit fideikomisy buď s podmínkou, nebo bez ní anebo od určitého dne“.

Myslíme, že tyto citáty nevyžadují další komentář a názorně přibližují podstatu založení fideikomisu. Slova používaná pro zřízení římského fideikomisu jasně dokládají, že to nebyl vynutitelný institut a fideikomisář, v jehož prospěch byl fideikomis zřízen, byl odkázán na to, že dědic jako fiduciář tento morální závazek na něj vložený splní. Časem se však ukázalo, že další vývoj fideikomisu vyžadoval nalezení a zavedení alespoň nějaké právní ochrany fideikomisáře.

Rozmach používání fideikomisu je často spojován s vládou císaře Augusta, který vládl Římu v období mezi lety 27 př. n. l. a 14 n. l. Tento institut existoval již mnohem dříve, ale až císař Augustus dal poprvé možnost domáhat se práv

¹³ Johnston, D. *Roman Law of Trusts*. Oxford: Clarendon Press, 1988, s. 21.

¹⁴ Kincl, J. (ed.). *Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, s. 162.

¹⁵ Tamtéž, s. 162.

¹⁶ Tamtéž, s. 162.

s ním spojených a tím nároky dotčených osob, týkající se záležitostí fideikomisu, byly vymahatelné právní cestou. Přispěl k tomu jistý Lentulus, který sloužil v Africe a před svou smrtí se obrátil přímo na císaře Augusta jako na fiduciáře jeho fideikomisu.¹⁷ Císař se zachoval jako čestný muž a jeho fideikomis naplnil, čímž vznikl významný precedens i pro jiné fiduciáře.

Augustus dále rozhodl, že v případech, kdy fiduciář nenaplní fideikomis jemu svěřený, mohou se poškozené osoby domoci spravedlnosti u konzulů. Císař Claudius později dokonce jmenoval dva *praetores fideicommissarii*, tedy přetory, kteří se zabývali záležitostmi fideikomisů v Římě, a v provinciích svěřil tuto agendu místodržitelům.¹⁸

Tím, že fideikomis pronikal do právních aktů a spisů, které byly už ve své době pečlivě uchovávány a později ve značné míře přežily i rozpad římské říše, stávaly se tyto dochované dokumenty a texty významnými prameny informací o institutu fideikomisu a umožnily jeho pozdější studium i aplikaci.

Římsí juristé věnovali ve svých pojednáních tématu fideikomisu hodně prostoru. V polovině 2. století našeho letopočtu, mezi roky 140 n. l. a 160 n. l., napsali práce o tomto tématu hned čtyři z nich, a to Pomponius (v pěti knihách), Valens (v sedmi knihách), Gaius (ve dvou knihách), Maecianus (v šestnácti knihách). V pozdějším období, mezi lety 210 n. l. a 230 n. l., napsali další pojednání Paulus (ve třech knihách), Ulpianus (v šesti knihách) a Modestinus.¹⁹ Z datování těchto prací vyplývá, že téma fideikomisu bylo velmi důležité v období navazujícím na vládu císaře Hadriána a později na císaře Septima Severa, kdy se právníci zřejmě snažili zpracovat rozsáhlejší změny tohoto institutu z doby vlády těchto významných císařů. Další významní juristé Q. Cervidius Scaevola a Papinianus se věnovali tématu fideikomisu ve sbírkách svých právních názorů, kterými reagovali na konkrétní právní otázky a problémy, které jim byly předkládány.

Některé spory týkající se fideikomisu musely být řešeny před císařem. Ten je řešil jako soudce první instance (zde byly jeho výroky známy jako *dekrety*) nebo jako instance odvolací (v tomto případě jeho rozhodnutí byla nazývána *rescripty* či *epistuly*). Tyto závěry poté sloužily jako precedenty pro pozdější rozhodování v podobných případech.

K nejdůležitějším pramenům zakotvujícím fideikomis však patří jednotlivá *senatusconsultum* vydávaná senátem (dále označovaná zkratkou SC). Mnoho z nich se tématu fideikomisu věnovalo, mezi všemi mají však nejdůležitější místo *SC Trebellianum* a *SC Pegasianum*.

¹⁷ Johnston, D. *Roman Law of Trusts*. Oxford: Clarendon Press, 1988, s. 26.

¹⁸ Johnston, D. *Roman Law in Context*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s. 121.

¹⁹ Johnston, D. *Roman Law of Trusts*. Oxford: Clarendon Press, 1988, s. 12.

SC trebelliánské, vydané v r. 56 nebo 57 n. l. za vlády císaře Nerona, bylo první skutečnou normativní úpravou věnovanou fideikomisům a nařídilo, že v případě vydání pozůstalosti na základě fideikomisu všechny žaloby či žalobní nároky, které mohly být vedeny proti dědici nebo v jeho prospěch, byly nyní přeneseny na samotného fideikomisáře. Zároveň přineslo zjednodušené postupy a lepší ochranu pro osobu fideikomisáře. Jeho pozice byla značně upevněna, mohl se domáhat svých práv z fideikomisu podáním žaloby před přetorem, avšak i zde se vycházelo z předpokladu, že fideikomisář je dědicem. Prétorské právo bylo doplněno těmito předpisy a stále dohlíželo nad tím, aby fiduciář ani fideikomisář nebyli poškozeni.

I přes zákonné úpravy se vyskytovaly problémy, které se zatím nedařilo nijak řešit. Aby mohl být fideikomis vůbec uplatněn, byl plně závislý na určené osobě dědice a na jeho rozhodnutí, jak s přáním zůstavitele naloží, zda takové dědictví vůbec přijme, či ne. Stále zde byla tato závislost na dědici neboli vybraném fiduciářovi, který byl ústřední postavou a měl za úkol vlastní převod majetku na jinou osobu zprostředkovat.

Když se tento dědic vědomě rozhodl, že dědit nebude, bylo otázkou, jakým způsobem bylo možno odkaz pro fideikomisáře zachránit. Dědic se v určité situaci mohl dostat do nevýhodné pozice – stal se z něho jakýsi vykonavatel poslední vůle a sám mohl z dědictví vyjít na prázdko, či dokonce na něj přešel závazek splatit zůstavitelovy dluhy. Proto bylo v roce 73 n. l. za vlády císaře Vespasiána vydáno SC Pegasiana, které právě kvůli těmto případům zavedlo tzv. falcidiánskou kvartu. To bylo označení pro povinnou minimální částku, která musí připadnout dědici, jenž má převzít fideikomis ve prospěch třetí osoby. Byla to alespoň jedna čtvrtina celého dědictví, čímž byl dědic coby fiduciář motivován k přijetí dědictví. Dostával se tím do výhodnější pozice a byla mu zaručena odměna za zřízení fideikomisu v podobě této části z dědictví, která mu musí připadnout. Tato úprava tak přináší i požadovanou ochranu pro fideikomisáře před poškozením v případě, že by určený dědic dědictví odmítl.

Fideikomis měl na svém počátku sloužit ve prospěch osob, které nebyly způsobilé dědit podle civilního práva. Zůstavitel mohl využít tento institut, aby zanechal těmto osobám zaopatření po své smrti. Postupem času však našel fideikomis i jiné způsoby využití, neboť umožnil zvětšit dosah zůstavitelovy poslední vůle. Fideikomis začal být v dalších etapách svého vývoje užíván pro udržení rodinného majetku pohromadě, což bylo možné využít i pro několik generací dopředu. Tato zcela nová možnost významně poznamenala vývoj tohoto institutu a vytvořila mu novou a velkou budoucnost, která daleko přesáhla časový horizont antického Říma, a to až do současnosti.

Majetek vložený do fideikomisu tvoří jeden celek a nemůže být rozdělen ani prodán a je postupně jako jeden nezměněný celek předáván další generaci.

Toto je hlavní podmínka, kterou zůstavitel mohl žádat pro majetek, jež vložil do fideikomisu, a tímto mohl alespoň morálně zavázat svého dědice a jeho další následovníky. V tomto případě je pomocí tzv. *fideicommissum familiae relictum*²⁰ (tedy v překladu fideikomis rodině odkázaný neboli rodinný fideikomis) majetek přenechán jednomu členu rodiny s tím, že zůstavitel rozhodl nějakým způsobem i o dědicích následujících po něm. Zde se jedná o nástupnictví neboli fideikomisární substituci (*substitutio fideicommissaria*),²¹ která byla zakládána, aby majetek svědčil zájmům i v dalších pokoleních rodiny. Za určitých okolností mohl zůstavitel dokonce žádat, aby tentýž majetek po smrti jeho dědice připadl další jím určené osobě, která při pořizování závěti nemusela ještě ani existovat.

Vezměme si příklad váženého římského občana, který zastával politické funkce, cestoval za obchodem a účastnil se výbojných výprav. Tento otec rodiny mohl za celý svůj život nashromáždit značné jmění a byl postaven před otázku, co se s tímto rozsáhlým majetkem stane po jeho smrti. Podle zákona nebo podle obsahu jeho závěti byl rozdělen mezi dědice, například jeho tři syny. Tento jeho velký majetek však mohla být i celá instituce, která byla navzájem spojena a na sobě závislá, v případě jejího rozdělení mohlo být její fungování přerušeno. Majetek mohl být dědici rozprodán, ztracen, a již nikdy by nebyl tak silný a nemohl by tolik prosperovat, jako když byl pevně spjat dohromady.

Otec rodiny měl možnosti, jak zabránit tomu, aby jeho majetek byl po jeho smrti rozdělen na části a dán jeho dědicům. Mohl například dva ze svých synů vydědit a celý majetek zanechat jen jednomu synovi. Ani tehdy však nebyla záruka, že tento syn hned po otcově smrti nezačne celý majetek, který byl nashromážděn za jednu či více generací, rozprodávat. Zde nastupuje možnost praktického využití fideikomisu.

Jak již bylo řečeno, zůstavitel nemusel fideikomisární substitucí určit konkrétní další osoby, které budou dědit. Mohl jen stanovit, že fideikomis musí zůstat zachován v rámci rodiny. To však vůbec neznamenalo, že na majetek z fideikomisu měla právo celá rodina, i když tento omyl byl často v podobných situacích prosazován. Tento způsob odkazoval majetek také vždy jen jedné osobě z rodiny, pouze výběr této osoby byl ponechán na osobním uvážení prvního nabyvatele fideikomisu a po něm dalších. Zůstavitelovi vnukové nemuseli být ani na světě či byli velice mladí, bylo tudíž lepší nechat na synovi rozhodnutí, kdo bude v pozdější době jeho nejlepším následovníkem a u koho bude fideikomis v dobré péči.

Mohl nastat i případ, že nebyli již žádní přeživší členové rodiny nebo vybraný následovník prvního fiduciáře nepřežil. Až v tomto případě se všichni

²⁰ Bartošek, M. *Dějiny římského práva (ve třech fázích jeho vývoje)*. Praha: Academia, 1995, s. 175.

²¹ Tamtéž

členové rodiny mohli domáhat získání kontroly nad fideikomisem. Situace se zde ale značně komplikovala, nejčastějším řešením bylo předání fideikomisu do rukou nejbližšího příbuzného zemřelého fiduciáře, pokud se zaručil, že majetek znovu obnoví tak, aby sloužil celé rodině.

Římský občan mohl tedy upravit svůj majetek a určit jeho osud nejen pouze na jednu generaci, ale i na několik pokolení dopředu. Otec rodiny mohl umírat s relativní jistotou, že třeba i za delší dobu bude jeho statek patřit budoucím potomkům jeho rodiny. Toto mohlo být důležité nejen z praktického hlediska, ale i z hlediska emocionálního. Střecha nad hlavou a útočiště rodu bude zachováno na stejném místě, které je spojeno s životy předcházejících generací.

Potomci byli na základě ustanovení o zřízení fideikomisu zavázáni předávat ucelený majetek dalším generacím. Na počátku vývoje fideikomisu mohl být majetek vázán ve fideikomisu na neomezenou dobu, a to jednou určeným požadavkem přecházení majetku na další generaci bez jakékoliv možnosti změn. Vytvářela se tzv. *perpetuita* (od latinského slova *perpetuum*, tedy věčný) a toto se ale v měnících dobách mohlo ukazovat jako nepraktické řešení, neboť například budoucí situace mohla požadovat provedení určitých změn s majetkem ve fideikomisu. Po určité době však nakonec zasáhl stát a omezil možnost zakládání „věčných“ fideikomisů tím, že podle rozhodnutí císaře Hadriána je nebylo možno zakládat ve prospěch neurčitých osob.²² Fideikomis tak mohl být ustaven pouze pro poslušnost fideikomisářů, kteří již existovali za života zůstavitele, poté po smrti posledního fideikomisáře byl fideikomis rozpuštěn a majetek se rozdělil mezi jeho dědice.

S pojetím úmyslu zřídit rodinný fideikomis se zůstavitel musel vždy rozhodnout, kterému žijícímu členovi rodiny ho zanechá, protože toto rozhodnutí pak bylo klíčové pro další osud jeho majetku. Musel vybrat někoho, kdo bude nejlepším správcem, dobrým hospodářem, nebude jednat proti jeho přáním a zároveň přijme na sebe odpovědnost postarat se o zbytek rodiny v případě nutnosti. Zůstavitel mohl též při zřizování fideikomisu určit, aby jeho nástupce rozděloval části z výnosu mezi ostatní členy rodiny, kteří měli na majetek jen velmi omezené právo.

Porovnáme-li rodinný fideikomis s předchozím obecným fideikomisem, který svědčil např. osobě, jež nebyla způsobilá dědit, zjistíme poměrně zásadní rozdíl. Zatímco u původního fideikomisu byly role dědice, tedy fiduciáře a fideikomisáře zcela oddělené a jejich vzájemný vztah byl zcela jasný, aplikací fideikomisární substituce v rodinném fideikomisu se pak jejich role vzájemně prolínají. Osoba určená rodinným fideikomisem je zároveň fideikomisář, protože majetek svědčí v její prospěch a zároveň je v pozici fiduciáře, protože je jí na odpovědnost

²² Nicholas, B. *An Introduction to Roman Law*. Oxford: Oxford University Press, 1962, s. 268.

vloženo přání, aby majetek zůstal ucelený a aby ho po své smrti převedla na dalšího nástupce, tedy nového fideikomiséře.²³ Z tohoto prolínání rolí pak musely vznikat i praktické problémy, jejichž řešení nebylo ještě v antické době dostatečně upraveno. K úpravám fideikomisu docházelo dále i v pozdním antickém období, ale jeho nejzásadnější úpravy včetně fideikomisární substituce a její aplikace v rodinném fideikomisu byly provedeny až v období vlády císaře Justiniana.

Jak si ukážeme v dalších kapitolách, to do značné míry platí i pro celý institut fideikomis, a proto se k této kapitole budeme v referencích často vracet a rovněž k ní bude směřovat porovnávání následujících úprav, které z institutu fideikomisu vycházejí nebo na něj navazují.

1.2 Fideikomis v Corpus Iuris Civilis a porovnání s klasickým obdobím

Po smrti císaře Theodosia (379–395 n. l.) roku 395 n. l. byla římská říše rozdělena na část západní s hlavním městem Římem a na východní část, jejímž hlavním městem byla Konstantinopol. Sesazením posledního západořímského císaře Romula Augusta se západní část říše v roce 476 n. l. rozpadla a tím končí pro většinu Evropy klasické antické období. Na území západořímské říše nastal pod vládou různých barbarských kmenů rozpad a úpadek římských institucí, a to včetně římského práva. Východní část říše však nebyla pádem západní části existenčně ohrožena, a tak se centrum klasické římské vzdělanosti včetně právních věd přesunulo do východořímské říše, zejména do jejího centra Konstantinopole.

Po určitém období nejasnosti ohledně budoucího vývoje impéria se v roce 527 n. l. stal východořímským císařem Justinián, který využil dlouhé období své vlády ke konsolidaci říše ve všech směrech. V oblasti právní bylo jeho největším počinem vydání zákoníku *Corpus Iuris Civilis*, což je středověký a dodnes používaný název pro souhrn jeho děl, kterými komplexně upravil oblast občanského práva.

Hned po svém nástupu na trůn začal císař Justinián uskutečňovat svůj ambiciózní plán nově uspořádat římské právo, což mu mělo pomoci k upevnění jeho moci ve státě i na nově dobytých územích. Ustavil tedy v roce 528 n. l. první právní komisi, která dostala za úkol sestavit kodex z předcházejících císařských konstitucí. Takto vznikl první tzv. *Codex*, který však nebyl historickou sbírkou práva z minulosti, ale byl kodexem platného práva. Komise dostala pravomoc zasahovat do jednotlivých konstitucí, pozměňovat je a zkracovat či spojovat jednotlivé formulace tak, aby byly vhodně použitelné pro tehdejší dobu.

²³ Johnston, D. *Roman Law of Trusts*. Oxford: Clarendon Press, 1988, s. 8.

Tento *Codex*, vydaný v roce 529 n. l., však byl už po čtyřech letech přepracován a v roce 533 n. l. znovu publikován. Právě až znění této nové kodifikace se nám zachovalo dodnes.²⁴

V roce 530 n. l. byla ustavena druhá komise, která dostala za úkol uspořádat sbírku děl klasických právníků (tzv. *jurisprudenci*). Jejich díla byla prostudována a zpracována a tato sbírka dostala název *Digesta* (řecky *Pandectae*) a byla publikována v roce 533 n. l. latinsko-řeckou konstitucí *Dedóken – Tanta*.²⁵ *Digesta* mají 50 knih, které se skládají z konkrétních úryvků ze spisů římských právníků a jsou dnes nejdůležitějším zdrojem dochovaného přesného znění textů a tím i myšlenek klasických římských právníků.

Třetí část Justinianova plánu byla nová právní učebnice nazývaná *Institutiones*, která sloužila mimo jiné jako učební pomůcka pro studenty tehdejších právních škol. Čerpala hlavně z Gaiových *Institucí*, jehož učebnici měla nahradit, jakožto i z děl jiných klasických římských právníků.

Právní reforma císaře Justiniana však nebyla uzavřena, neboť císař žil ještě několik desetiletí a postupem času vydával jednotlivé novely ke svým zákonům, tzv. *novellae constitutiones*. Tyto sbírky ale nebyly za jeho života nikdy vydány v oficiální a ucelené formě.²⁶

Zákoník *Corpus Iuris Civilis*, což je používaný souhrnný název pro *Codex*, *Digesta*, *Institutiones* a *Novellae*, tedy vycházel z klasického římského práva, které však bylo v některých případech upraveno, sjednoceno či jinak modernizováno s ohledem na dřívější zkušenosti a na tehdejší potřeby nově se konstituující říše.

V oblasti dědického práva při práci na přípravě zákoníku postupně odpadaly nebo se sjednocovaly odlišnosti mezi posloupností civilní a pretorskou, mezi závětí a odkazem a mezi závětí a *codicilem*, mezi jednotlivými druhy odkazů a též mezi pozůstalostí po muži a po ženě. Neoklasické úsilí Justinianovo rovněž definitivně zúčtovalo s některými přežitky dřívějšího práva, např. odstranilo možnost dědění pouze v agnátské linii přibuzenství. Jinde účelně vrátilo dědickému právu jeho klasickou podobu, nebo dokonce zavedlo významné novoty, které úspěšně přešly i do práva moderních dob. Například zákonná posloupnost se nyní zakládala výlučně na přibuzenství pokrevním (včetně adoptovaných), bez rozdílu pohlaví a manželského či nemanželského původu dětí. Dědicové byli rozděleni do čtyř tříd, přičemž bližší třída vylučovala třídu vzdálenější. Tato úprava se stala základem moderní intestátní posloupnosti.

²⁴ Grapel, W. *The Institutes of Justinian, with the novel as to successions translated by William Grape*. Cambridge: Macmillan & Co., 1855, reprint 2009, s. IV–V.

²⁵ Kincl, J., Urfus, V., Skřejpek, M. *Římské právo*. Praha: C. H. Beck, 1995, s. 42–44.

²⁶ Tamtéž, s. 42–44.